

V. ПАЛЕОНТОЛОГІЯ

УДК 567(477.64)

О.М. Ковальчук¹, Л.І. Рековець²

РЕШТКИ ПРІСНОВОДНИХ РИБ (TELEOSTEI) З МІОЦЕНОВИХ ТА ПЛЕЙСТОЦЕНОВИХ ВІДКЛАДІВ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ЛИСА ГОРА (ЗАПОРІЗЬКА ОБЛ.)

¹Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

²Національний науково-природничий музей ННПМ НАН України

У статті наводиться опис і палеоекологічна характеристика палеоіхтіологічного матеріалу пізньоміоценового та середньонеоплейстоценового віку, зібраного протягом 2009-2011 рр. на місцезнаходженні Лиса Гора поблизу м. Василівка Запорізької області.

Ключові слова: Лиса Гора, алювій, палеоіхтіологічний матеріал, прісноводні риби, пізній міоцен, середній неоплейстоцен, Запорізька область.

Вступ. Під час проведення польових палеозоологічних досліджень експедицією Національного науково-природничого музею (ННПМ) НАН України (м. Київ) у 2009 р. відкрите нове місцезнаходження решток викопної фауни Лиса Гора. Воно локалізоване в околицях м. Василівка Василівського району Запорізької області [2]. Місцезнаходження є природним відслоненням міоценових і плейстоценових відкладів на лівому березі р. Дніпро у місці впадіння р. Карачекрак до Каховського водосховища (рис.).

Серед відкладів глин, вапняків, лесів і викопних ґрунтів виділені два горизонти пісків і гравілітів з викопними рештками різного віку: Лиса Гора-1 – початок середнього неоплейстоцену (ліхвінський вік, голштейн, пізні тираспольські фауни, MQR 3, OIS 11) і Лиса Гора-2 – пізній міоцен (сармат, MN 11). Молоді відклади Лисої Гори-1 залягають на нижчому гіпсометричному рівні відносно давніших седиментів Лисої Гори-2.

Мета роботи. Метою даної роботи є опис і характеристика палеоіхтіофауністичного матеріалу, зібраного на місцезнаходженні у 2009-2011 рр., а також узагальнення палеоекологічних даних на основі вивчення численних викопних решток прісноводних риб з двох кістковмісних горизонтів.

Матеріали та методи досліджень. Матеріалом для цієї статті послужили остеологічні збори з алювіальних відкладів місцезнаходження Лиса Гора протягом трьох польових експедиційних сезонів 2009-2011 рр., отримані шляхом відбирання породи з кістковмісного горизонту з наступним її промиванням у спеціальних ситах з діаметром чарунки 1 мм, фракціонуванням промито-го і просушеного кісткового концентрату та екстракцією палеоостеологічного

матеріалу. Описувані викопні рештки прісноводних риб та інших груп хребетних тварин нині перебувають на зберіганні у відділі палеозоології хребетних ННПМ НАН України.

Рис. Локалізація місцезнаходження Лиса Гора (чорний квадрат).

Безпосереднє визначення решток риб проводилося автором на основі порівняння з відповідним колекційним рецентним та викопним матеріалом, а також із використанням відповідних зоологічних [7, 8] і палеонтологічних праць [14-16]. Результати визначення супутнього остеологічного матеріалу були уточнені під час консультації з Л.І. Рековцем. Систематика згаданих видів риб є узгодженою зі схемою, наведеною у праці А.Я. Щербухи [12], з урахуванням зауважень Ю.В. Мовчана [6].

Визначення геологічного віку проводилося на основі розробленого палеонтологічного методу. В основу роботи покладена генеральна кореляційна схема фауністичних асоціацій Центрального Паратетису за MN-зонами [13]. Палеоекологічна характеристика місцезнаходження здійснена з використанням спеціальних праць О.М. Касьянова [1], В.Д. Лебедева [5], Г.В. Нікольського [9, 10], В.І. Тарашука [11], Г. Штерби [17].

Результати та їх обговорення. Порода Лисої Гори-1 (N 47°28.373'', E 35°16.114'') – перемиті відклади сарматського віку з раковинами молюсків *Macra*, *Viviparus* та ін. Ця точка збору матеріалу є колишньою річковою авандельтою. Протягом 2009-2011 рр. у цій товщі виявлені численні рештки риб, кістки амфібій, щитки черепах (Testudinidae), а також зуби і окремі кістки крупних (*Hipparion* sp.) і дрібних ссавців – представників рядів Lagomorpha

(*Ochotona* sp.) та Rodentia: *Spermophilus* sp., *Arvicola* cf. *mosbachensis*, *Eolagurus luteus* (cf. *gromovi* ?), *Lagurus transiens*, *Microtus* (*Terricola*) *arvalidens*, *Microtus* (*Stenocranius*) ex.gr. *hintoni-gregaloides*, Microtinae (визначення Л.І. Рековця).

Видовий список прісноводних риб, за результатами авторського визначення, має наступний вигляд: *Cyprinus* cf. *carpio* (5 глоткових зубів), *Cyprinus* sp. (4), *Carassius carassius* (10), *Carassius* sp. (6), *Tinca* sp. (9), *Rutilus* cf. *frisii* (4), *Rutilus* sp. (2), *Scardinius erythrophthalmus* (2), *Scardinius* sp. (37), *Leuciscus* sp. (4), *Chondrostoma* cf. *nasus* (2), *Chondrostoma* sp. (2), *Cobitis* sp. (фрагмент надочного шипа), *Silurus* sp. (1 зуб), *Esox lucius* (фрагмент dentale із зубом), *Esox* sp. (4 зуби), *Perca neopleistocenica* (фрагмент лівої os operculare), *Teleostei incertae sedis* (14 хребців, 5 фрагментів ребер, 9 кісток).

Домінуючою формою з цього горизонту (за кількістю знайдених та ідентифікованих викопних решток) є *Scardinius*, субдомінантними – *Carassius* і *Tinca*, звичайною – *Cyprinus*, маргінальними – *Rutilus*, *Leuciscus*, *Chondrostoma*, *Esox*, а *Cobitis*, *Silurus* і *Perca* належать до випадкових (одиничних).

Загалом, на основі таксономічного розподілу, з урахуванням екологічних уподобань окремих видів, можна виділити 3 екотопи: 1) місця зі стоячою або слабо проточною теплою водою, мулистим дном і низьким вмістом розчиненого кисню; 2) місця з помірною течією, піщаним або хрящуватим дном, прозорою холодною водою і середнім вмістом O₂; 3) місця зі швидкою течією, холодною водою, кам'янистим дном і гарною аерацією. Усі виявлені види тяжіють до водойм із добре розвинутою водною рослинністю [7, 8].

Лиса Гора-2 (N 47°28.384'', E 35°16.078'') представлена товщею дрібнозернистих світлих кварцових пісків із включенням в'язких темно-зелених глин і друз гіпсу, яка залягає безпосередньо на карбонатизованій породі сарматського віку. Насиченість цього горизонту фауною невелика, тому протягом тривалого часу визначення віку Лисої Гори-2 залишалося проблематичним. Під час польового сезону 2010 р. на межі контакту пісків і карбонатів знайдені in situ зуби примітивної полівки *Ischymotus ponticus*, що дало змогу синхронізувати вік відкладів Лисої Гори-2 із сарматом (MN 11) [13].

У процесі визначення іхтіофауністичного матеріалу у цьому горизонті встановлено наявність наступних видів: *Cyprinus* cf. *carpio* (1 глотковий зуб), *Carassius carassius* (1), *Carassius* sp. (8), *Tinca* sp. (5), *Rutilus* cf. *frisii* (3), *Rutilus rutilus* (11), *Rutilus* sp. (13), *Scardinius erythrophthalmus* (3), *Scardinius* sp. (86), *Leuciscus* sp. (4), *Chondrostoma* sp. (3), *Silurus* sp. (3 фрагменти колючих променів, 4 фрагменти dentale, 2 хребці), *Teleostei incertae sedis* (21 хребець, 32 фрагменти ребер, 1 – os operculare, 1 – променя плавця, 11 – кісток).

Палеоекологічна обстановка на території Лисої Гори в пізньому міоцені в загальних рисах була подібною до описаної вище, що спричинено стабільністю впливу абіотичних чинників у водоймі порівняно із суходолом. Течія була повільною, мілководна ріка добре прогрівалася, мала численні зарослі затоки і заводи, переважно мулисте і хрящувато-піщане дно. Наявність значної кількості решток *Scardinius*, *Rutilus* і *Silurus* свідчить про те, що клімат пізнього міоцену півдня України був теплим, м'яким, без різко виражених сезонних перепадів температури.

Висновки. Наявність глинистих відкладів лагуно-лиманного типу свідчить про те, що територія Лисої Гори протягом пізнього міоцену і середнього неоплейстоцену була дном прісноводної водойми з досить різними умовами існування (швидкістю течії, характером дна, температурою води, об'ємом розчиненого кисню тощо).

Пошарово можна спостерігати ритміку седиментогенезу на місцезнаходженні, яка проявляється у переході від прісноводних до типово морських відкладів з їх наступним неодноразовим розмиванням.

Менша насиченість остеологічним матеріалом породи з Лисої Гори-1 пояснюється тафономічними особливостями регіону в зоні постійної динаміки крупних морських басейнів під впливом неотектоніки: дельтовий алювій зазнає частого розмивання та перевідкладення. Натомість русловий алювій (у випадку Лисої гори-2) відкладався у водоймі з повільною течією, на певній відстані від морського басейну (можливо, в епоху регресії останнього?), що й створило сприятливі умови для осадонакопичення і, відповідно, кращого захоронення фауністичних залишків [18].

В іхтіологічному матеріалі Лисої Гори представлені повноцінні танатоценози, репрезентовані рослиноїдними, молюскоїдними формами, а також хижаками (*Silurus*, *Esox*, *Perca*). Більшість видів, виявлених у горизонті Лиса Гора-1, є холодолюбними або холодовитривалими, що підтверджує думку про значне зниження середньорічної температури на початку плейстоцену.

Наявність значної кількості видів риб із Лисої Гори-1 можна пояснити існуванням на цій території у неоплейстоцені своєрідного авандельтового угруповання у сприятливих для нього умовах існування.

Подальші палеоіхтіофауністичні дослідження на матеріалах неогенових місцезнаходжень півдня України є перспективними для з'ясування стратиграфічного значення решток Teleostei [4] і їх використання для комплексної палеоекологічної характеристики алювіальних танатоценозів континентального міоцену України зокрема і Східної Європи в цілому [3].

Подяки. Висловлюємо щирю подяку доктору Еві Швіднічкій (Зоологічний інститут Вроцлавського університету, м. Вроцлав, Польща) за допомогу в перевірці результатів визначення палеоіхтіофауністичного матеріалу, а також к. геол.-мінер. н. В.А. Присяжнюку (Інститут геологічних наук НАН України, м. Київ) за надану геологічну характеристику місцезнаходження Лиса Гора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Касьянов А.Н. Изменчивость глоточных зубов плотвы *Rutilus rutilus* (L.) в зависимости от типа питания / А.Н. Касьянов, В.Н. Яковлев, Ю.Г. Изюмов, Н.Н. Жгарева // Вопр. ихтиол. – 1981. – 21, № 4. – С. 595–599.
2. Ковальчук А.Н. Палеофаунистические исследования новых неогеновых и антропогеновых местонахождений Запорожской области (Украина) в 2010 г. / А.Н. Ковальчук // 4-е Яншинские чтения, посвященные 100-летию со дня рождения академика А.Л. Яншина: Мат-лы молодежн. конф. – М.: Геос, 2011. – С. 73–81.
3. Ковальчук А.Н. Предварительные замечания об ихтиофауне миоценовых отложений Запорожской области (Украина) / А.Н. Ковальчук // Современная палеонтология: классические и новейшие методы: Тезисы VIII Всерос. научн. школы молодых ученых-палеонтологов (3-5 октября 2011 г., ПИН им. А.А. Борисяка РАН). – М., 2011. – С. 25–26.
4. Ковальчук О.М. Про необхідність вивчення палеоіхтіофауністичного матеріалу з неогенових місцезнаходжень півдня України / О.М. Ковальчук // Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології: Тези IV Міжнародн. іхтіологічн. наук.-практичн. конф. (Одеса, 7–11 вересня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 131–133.
5. Лебедев В.Д. Пресноводная четвертичная ихтиофауна Европейской части СССР / В.Д. Лебедев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 402 с.
6. Мовчан Ю.В. Риби України (таксономія, номенклатура, зауваження) / Ю.В. Мовчан // Збірн. праць Зоол. музею. – 2008-2009. – № 40. – С. 47–86.
7. Мовчан Ю.В., Смірнов А.І. Риби: Коропові. Ч. 1. Плітка, ялець, голянь, краснопірка, амур, білізна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Ю.В. Мовчан, А.І. Смірнов. – Київ: Наук. думка, 1981. – 428 с. (Фауна України. Т.8. Вип. 2).
8. Мовчан Ю.В., Смірнов А.І. Риби: Коропові. Ч. 2. Шемая, верховодка, бистрянкa, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, короп, гіпофталмхітис, аристіхтис / Ю.В. Мовчан, А.І. Смірнов. – Київ: Наук. думка, 1983. – 360 с. (Фауна України. Т.8. Вип. 2).
9. Никольский Г.В. Частная ихтиология / Г.В. Никольский. – М.: Сов. наука, 1950. – 436 с.
10. Никольский Г.В. Экология рыб: Учеб. пособие / Г.В. Никольский. – М.: Высш. школа, 1963. – 368 с.
11. Таращук В.І. Матеріали до вивчення прісноводних риб з неогенових та антропогенових відкладів України / В.І. Таращук // Збірн. праць Зоол. музею. – 1962. – Вип. 31. – С. 3–27.
12. Щербуха А.Я. Українська номенклатура іхтіофауни України / А.Я. Щербуха. – Київ: Зоомузей ННПМ НАН України, 2003. – 48 с.
13. Daxner-Höck G. Faunenwandel im Obermiozän und Korrelation der MN-“Zonen” mit den Biozonen des Pannons der Zentralen Paratethys / G. Daxner-Höck // Beitr. zur Paläontol. – 1996. – 21. – P. 1–9.
14. Lepiksaar J. Introduction to osteology of fishes for paleozoologists / J. Lepiksaar. – Göteborg, 1994. – 75 p.
15. Radu V. Atlas for the identification of bony fish bones from archaeological sites / V. Radu. – București: Contrast, 2005. – 80 p.
16. Rückert-Ulkümen N., Yiğitbaş E. Pharyngeal Teeth, Lateral Ethmoids, and Jaw Teeth of Fishes and Additional Fossils From the Late Miocene (Late Khersonian/Early Maeotian) of Eastern Paratethys (Yalova, Near Istanbul, Turkey) / N. Rückert-Ulkümen, E. Yiğitbaş // Turkish Journ. of Earth Sciences. – 2007. – 16. – P. 211–224.
17. Sterba G. Süßwasserfische aus aller Welt / G. Sterba. – Leipzig: Urania-Verlag, 1971. – 350 s.
18. Zohar I. The living and the dead: How do taphonomic processes modify relative abundance and skeletal completeness of freshwater fishes? / I. Zohar, M. Belmaker, D. Nadel, S. Gafny, M. Goren, I. Hershkowitz, T. Dayan // Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology. – 2008. – 258. – P. 292–316.

РЕЗЮМЕ

А.Н. Ковальчук, Л.И. Рековец. Остатки пресноводных рыб (Teleostei) из миоценовых и плейстоценовых отложений местонахождения Лысая Гора (Запорожская обл.).

В статье приводится описание и палеоэкологическая характеристика палеоихтиологического материала позднемиоценового и среднелепистоценового возраста, собранного в 2009-2011 гг. на местонахождении Лысая Гора около г. Васильевка Запорожской области.

Ключевые слова: Лысая Гора, аллювий, палеоихтиологический материал, пресноводные рыбы, поздний миоцен, средний лепистоцен, Запорожская область.

SAMMARY

O.M. Kovalchuk, L.I. Rekovets. Rests of freshwater fishes from the Miocenian and Pleistocenian sediments of Lysa Gora locality (Zaporizhya region).

Description and palaeoecological characteristics of the Late Miocenian and Middle Neopleistocenian palaeoichthyological material collected in 2009-2011 on Lysa Gora locality near Vasilyevka, Zaporozhye region, are presented in the article.

Key words: Lysa Gora, alluvium, palaeoichthyological material, freshwater fishes, Late Miocene, Middle Neopleistocene, Zaporozhye region.